

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2022.1.2>

УДК 37.014:355.01

Галина Калінічева

ORCID iD 0000-0002-7978-1844

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник НДЛ освітології,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенка, 13-Б, 04212 Київ, Україна,
h.kalinicheva@kubg.edu.ua

ЗАХИСТ ОСВІТИ ВІД ВІЙСЬКОВОГО ВТРУЧАННЯ: ІСТОРИЧНІ НАРИСИ ТА РЕАЛІЇ СУЧАСНОСТІ

Актуальність проблеми детермінована розпочатою російською федерацією війною проти України, внаслідок якої зазнали руйнування чи пошкодження понад 1000 закладів освіти, а 60% українських дітей змушені були стати біженцями: набуті статус внутрішньо переміщених осіб в Україні або мігрувати до різних країн світу. Під час російської військової агресії в Україні станом на 17 квітня 2022 р. постраждало понад 563 дитини: загинуло 202 дитини, ще понад 361 дитину було поранено. Нині, коли в частині регіонів України є реальна загроза життю та здоров'ю громадян, а в більшості областей протягом дня неодноразово оголошується повітряна тривога, організація освітнього процесу навіть за дистанційною формою навчання або з використанням її елементів стає дедалі більшою проблемою.

Метою статті є висвітлення історичного досвіду захисту освіти від військових дій, формування правового поля для захисту цивільного населення та дітей як особливо вразливої категорії при збройних конфліктах, становлення сучасної системи міжнародного гуманітарного права, спрямованого на захист права дітей і молоді на освіту. У статті проаналізовано факти зі всесвітньої історії, що свідчать про захист освітніх установ, цивільного населення та дітей під час військових конфліктів. Наголошується на тому, що в ХХ-ХХІ ст. школи та університети широко використовувалися воюючими сторонами у військових цілях: для розквартирування особового складу, як бази і склади боєприпасів, центри утримання під вартою тощо, що наражає учасників освітнього процесу і персонал освітніх закладів на небезпеку. Наголошено, що право дітей та молоді на освіту порушується в більшості країн, що потерпають від конфліктів чи нестабільності. Наслідками нападів на освітні заклади є травмування та загибель людей, руйнування освітньої інфраструктури, зниження якості освіти та навчання, відсутність соціального захисту учасників освітнього процесу, що унеможливорює реалізацію країнами права дітей та молоді на освіту. У статті акцентовано увагу на сучасних українських реаліях, детермінованих російською військовою агресією.

Ключові слова: війна; діти; захист; міжнародне гуманітарне право; освіта; російська військова агресія; цивільне населення.

Вступ. Актуальність проблеми детермінована тим, що в умовах російсько-української війни, цивільне населення, зокрема діти і молодь, та об'єкти соціальної інфраструктури (освітні, медичні установи та заклади культури) залишаються суб'єктами-об'єктами системної дискримінації. З огляду на це потребує висвітлення проблема захисту цивільного населення, зокрема дітей як особливо вразливої категорії під час збройних конфліктів, та закладів освіти, що забезпечують право дітей та молоді на отримання освіти. Так, від початку російсько-го вторгнення на територію України 24 люто-

го 2022 р., за інформацією Міністерства освіти і науки України від 16 квітня 2022 р., було повністю зруйновано 91 заклад освіти, частково отримали пошкодження 923 освітні заклади. Попередня сума збитків, заподіяних закладам освіти внаслідок російської військової агресії, становить понад 5 млрд доларів (В Україні повністю зруйновано або пошкоджено понад одну тисячу закладів освіти, 2022). Щодня ці показники збільшуються, оскільки війна триває, завдаючи страждань усім українцям, руйнувань інфраструктурі, матеріальних збитків державі.

В умовах воєнного стану в Україні особли-

вої актуальності для освітянської громади набуло питання належної організації процесу навчання і забезпечення якості освіти та надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу.

Згідно з офіційними даними ювенальних прокурорів, під час російської військової агресії в Україні станом на 17 квітня 2022 р. постраждало понад 563 дитини: загинуло понад 202 дитини, ще понад 361 дитину було поранено (наведена інформація подається без повного врахування кількості постраждалих дітей з місць активних бойових дій). Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 117, Київській – 106, Харківській – 89, Чернігівській – 54, Херсонській – 41, Миколаївській – 40, Луганській – 36, Запорізькій – 23, столиці – 16, Сумській – 16, Житомирській – 15. Справжня кількість жертв, ймовірно, набагато вища (Ювенальні прокурори: 202 дитини загинули через збройну агресію РФ в Україні, 2022).

Через війну росії проти України, за даними ЮНІСЕФ, понад 2,5 мільйона дітей стали внутрішньо переміщеними особами на території України, а понад 2 мільйона дітей стали біженцями в інших країнах Європи (орієнтовно мігрувало понад 60% дитячого населення) (Два мільйони дітей-біженців залишили Україну в пошуках безпеки за кордоном, 2022).

В умовах військового стану та стресової ситуації для всіх учасників освітнього процесу в Україні дедалі більше актуалізується питання студіювання історичного досвіду захисту освіти під час військових конфліктів та врахування набутого досвіду в галузі міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення та закладів освіти.

Аналіз наукових публікацій. Проблема захисту дітей, молоді та закладів освіти під час військових конфліктів здебільшого є предметом дослідження вчених різних галузей права. Питання соціально-правового захисту дітей висвітлено в публікаціях таких науковців, як Б. Андрусишин, В. Базов, Л. Волинець, М. Герасимчук, О. Кочемировська, Н. Крестовська, Н. Лесько, Т. Михайліна, О. Мордань, Н. Оніщенко, О. Пономаренко, Н. Савельєва, О. Сенаторова, В. Таралуга, Р. Чубук, С. Чернета, І. Щebetун та ін. Проблемою захисту прав дітей-біженців опікуються як міжнародні органи та організації (перш за все Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН) і Міжнародний Комітет Червоного Хреста), так і фахівці й дослідники з прав людини, захисту біженців, міжнародного гуманітарного права, педагогіки і психології, соціології. Зокрема, правам дітей на сході Укра-

їни присвячені колективні дослідження «Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройних конфліктів на сході України» (2016), «Особливості захисту дітей в умовах збройного конфлікту на сході України: вразливість дітей, які є внутрішньо переміщеними особами» (2016), дослідницький звіт «Діти, яких торкнувся збройний конфлікт в Україні» (2019) та дисертаційне дослідження А. Пшеничної (2016). Моніторинг впливу війни на національну освіту здійснено експертами аналітичного центру Cedos Ю. Назаренко, І. Когут та Т. Жеррьобкіною (Освіта і війна в Україні, 2022).

Проблема забезпечення права дітей та молоді на освіту у зв'язку з російською військовою агресією стала викликом як для освітянської спільноти, так і для всього українського суспільства. Тому **мета статті** полягає у висвітленні історичного досвіду захисту освіти від військових дій, формування правового поля для захисту цивільного населення та дітей як особливо вразливої категорії при збройних конфліктах, становлення сучасної системи міжнародного гуманітарного права, спрямованого на захист права дітей і молоді на освіту.

Методологія дослідження. Наукова розвідка спирається на *принципи* об'єктивності, системності, детермінізму, комплексності, розвитку та ґрунтується на міждисциплінарному підході. У процесі дослідження нами було застосовано як *загальнонаукові методи* аналізу, синтезу, індукції, дедукції, так і *історичний метод*, заснований на вивченні виникнення, формування та розвитку подій, процесів та явищ у хронологічній послідовності. У роботі використані *методи історичного дослідження*: періодизації, історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-системний. *Джерельну базу* складають нормативні документи міжнародного гуманітарного права, офіційна інформація на сайтах міжнародних організацій та органів влади України і державних установ, історична література та наукові публікації фахівців соціогуманітарного напрямку, наявні у відкритому доступі.

Результати дослідження.

Захист цивільного населення та освіти у Стародавньому світі та добу Середньовіччя. В історії людства було багато війн, страждань і поневірянь цивільного населення. Проте, «історія — це не просто хронологія подій, а ще й джерело уроків з різноманітних царин життя, якими ми нині можемо скористатися» (Дюрант, 2022). І хоча, здебільшого, під час війни армії та їхні керманічі не відзначалися гуманним ставленням до цивільного населення, збереженням культурних надбань та освітнього потенціалу,

в історії людства є приклади належної уваги окремих правителів до освіти, захисту дітей, їхніх наставників (вчителів) та освітніх установ.

Історія людства у Стародавньому світі (всесвітня історія людства з початку писаної історії до Середньовіччя) – це історія зіткнення країн і народів, постійної боротьби правителів та загарбницьких війн. У давні часи гуманізм правителів мав поодинокі випадки, тому розраховувати на людяне ставлення до мирного населення було марним. Проте вже в Стародавньому світі з'являються перші звичаї щодо недоторканності посланців та тих, хто переховується у храмі. У Законах Ману (Стародавня Індія, I ст. до н. е. – II ст. н. е.) містилися заборони вбивати ворогів, які були виведені з лав. Згідно з цією пам'яткою давньоіндійської літератури, яка є збірником настанов благочестивому індійцеві для виконання ним свого громадського, релігійного і морального обов'язку, під час воєнних дій заборонялося використовувати віроломну (запалену, зазубрену чи отруєну) зброю, а поранені військовополонені мали бути повернені на батьківщину після одужання.

У Давній Греції існували певні правила щодо ведення війни: її проголошення, святість перемир'я, поховання мертвих, недоторканість храмів тощо (Історія європейської цивілізації. Греція, 2019). Щоправда, дотримання цих норм залежало від правителя. У Давньому Римі природне право (*jus naturale*) поширювалось тільки на громадян імперії, а завойовані племена і країни якщо не винищувалися, то ставали рабами (Історія європейської цивілізації. Рим, 2015).

Перша згадка в європейській історії про захист освіти від військового втручання сягає саме римських часів, коли імператор Костянтин (27 лютого 272 – 22 травня 337 р.) нагадав своїм підданам 27 вересня 333 р. одну важливу істину: освіта має велике значення, і тому необхідно захищати навчальні заклади від ускладнень, що виникають при розквартируванні в них війська. Римський імператор Костянтин проголосив, що всі професори словесності звільняються від зобов'язання розміщувати або розквартирувати солдатів, щоб вони могли спокійно навчати людей гуманітарним наукам. Ця пільга була надана їм, щоб вони могли з більшою зручністю «наставляти багатьох у вільних мистецтвах» (Історія європейської цивілізації. Рим, 2015).

У V ст. кілька імператорів як Західної, так і Східної Римської імперій видавали аналогічні нормативні акти, які звільняли вчителів від військового постю. У 427 р. візантійський імператор Феодосій Молодший і імператор Західної Римської імперії Валентиніан III пояснювали

підданам, що таке звільнення вчителів від постю було виправданим, оскільки їхнє викладання має бути звільнено на весь термін їхнього життя від перешкод, що виникають при наданні приміщень. Є відомості про те, що імператори Феодосій та Валентиніан заборонили також ковалям працювати поблизу шкіл та помешкань вчителів, щоб не заважати заняттям. Місцевий магістрат повинен був призначити інше зручне місце для ковальських робіт таким чином, щоб вони не створювали незручностей для вчителя. Навіть якщо такі ремісники виготовляли зброю для держави – і, отже, так само, як і вчителі, працювали на благо суспільства, – освіта ставилася вище за військову необхідність (Історія європейської цивілізації. Рим, 2015).

Зауважимо, що правові норми ведення війни і захисту цивільного населення такі ж давні, як і сама війна. Відповідні звичаї існували у всіх регіонах світу, зокрема в Азії, Африці, доколумбовій Америці та Європі тощо. Недоліком цих стародавніх звичаїв було обмеження їхнього застосування в конкретних регіонах і дуже часто – під час конкретної війни.

У Середні віки (V–XVI ст.) поширення християнських та ісламських ідей спричиняє певний вплив на розвиток права війни, проте цей період переважно не знає гуманізму. Розроблення Св. Августином теорії «справедливої війни» пов'язана не з правом війни (*jus in bello*), а з правом на війну (*jus ad bellum*), тобто визначає законні причини для початку війни. Поява теорії «справедливої війни» Св. Августина загальмувала гуманітарний прогрес на декілька століть, адже за умов ведення «справедливої війни» ніяких правил у ставленні до ворогів можна було не дотримуватись. Під знаменами теорії «справедливої війни» велися всі Хрестові походи, жорстокість яких не знала меж. Церква визнавала право вбивати полонених, обертати захоплених, навіть дітей та жінок, на рабів. Лише пізніше у працях вчених-міжнародників (Гуго Гроція, Емеріка де Ваттеля, Альберіко Джентілі та ін.) з'являється ідея про те, що причина війни не повинна впливати на спосіб її ведення (Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани, 2018).

В ісламі, відповідно до тогочасної збірки законів Вігайяту (1280 р.), заборонялося вбивати жінок, дітей, літніх, хворих і парламентарів, а також калічити переможених і отруювати зброю та джерела води. Мусульмани здебільшого дотримувались багатьох цих правил навіть у ставленні до невірних. Щоправда, окремі сури Корану передбачають незастосування гуманітарних принципів до особливо завзятих невірних (Давид, 2011, с. 44).

Наприклад, коли хрестоносці взяли Єрусалим у 1099 р., вони вирізали все населення, навіть понад 10 тисяч жінок і дітей, які переховувалися у храмі Соломона. Натомість – різкий контраст: коли мусульманський полководець Салах ед-Дін ввійшов до Єрусалиму століттям пізніше, його солдати не вбивали мирних жителів і не проявляли жорстокості до них. Для нагляду за цивільним життям було утворено спеціальні наглядові патрулі. Навіть було надано дозвіл лікарям противників безперешкодно пересуватися і лікувати своїх полонених співвітчизників (Сенаторова, 2018).

Першим гуманістичним кроком у ставленні до цивільних у Середні віки можна вважати підписання в 1393 р. між кантонами Швейцарії Сімпахської угоди, яка містила положення про заборону участі жінок та дітей у війні, а також положення щодо недоторканності поранених, поваги до їх особистості та майна (Pictet Jean S., 1973, с. 27).

У XIV – XVI ст. між командуючими європейських ворожих армій вперше було порушено проблему захисту цивільного населення, зокрема дітей, в умовах збройного конфлікту. Такий підхід зустрічається в практичних рекомендаціях для військового керівництва упродовж Сторічної війни (1337–1453 рр.): Бертран дю Геклен та Жанна д'Арк вимагали від своїх військ поваги до жінок, дітей та селян (землеробів). Такого ж принципу дотримувалися й інші французькі полководці, які забороняли грабіж та жорстоке поводження з некомбатантами, зокрема й дітьми (Давид, 2011, с. 45).

На теоретичному рівні гуманістичні підходи в ставленні військових до цивільного населення зустрічаються у працях філософів, теологів та юристів XV–XVI ст. Так, іспанський правознавець Ф. Вітторіо, до якого навіть звертався за консультаціями Карл V (імператор Священної Римської імперії в 1530–1556 рр. з династії Габсбургів), у своїй праці «Relectiones Theologicae» (1557 р.) засуджував вбивство невинних, полонених, а також тих, хто склав зброю. Приблизно в цей же період ордени монахів почали надавати допомогу й лікувати поранених та хворих, незалежно від їх приналежності до тієї чи іншої сторони (Давид, 2011, с. 45).

Захист цивільного населення й освітніх закладів відповідно до міжнародного та гуманітарного права у Новий і Новітній час. XVII ст. позначилося певною гуманізацією війни, що можна пояснити веденням військових дій регулярними арміями, професійними, дисциплінованими формуваннями, що знаходилися на службі в окремого правителя, а не найманцями, оплатою яких було пограбування. До військо-

вих баталій залучається менша кількість солдат, а цивільне населення, як правило, взагалі не залучається до військових дій. Військова справа і війна набувають характеру мистецтва зі своїми власними правилами, принципами, стратегією і тактикою, які забороняють виролювання та надмірну жорстокість у ставленні до цивільного населення чи мінімізують, по можливості, поневір'яння мирних жителів.

Під час Тридцятирічної війни (1618–1638 рр.) шведський король Густав Адольф вживав дієвих заходів для захисту освіти. Так, наприклад, він подбав про те, щоб у кожному з його полків були школи для дітей, які супроводжували своїх батьків-воїнів у походах по всій Європі. У 1631 р. він звільнив шкільних вчителів та викладачів університету від «неприємного обов'язку» постою та взяв їх під своє особисте заступництво. У тому ж році король додав нове положення до свого військового артикулу, який визначав поведінку шведських військ: «Кожен солдат... засуджений за всяке безчинство у школах, підлягає смертній карі». Проте, незважаючи на ці заборони, солдати протестантського віросповідання з армії Густава Адольфа, ймовірно, охоче займали католицькі школи, коли у трактирах і громадських будівлях не вистачало місця. Тому в 1632 р. шведський король додав ще одну норму до військового артикулу: «Нікому з солдатів не дозволяється ні завдавати шкоди ніяким... училищам [або] школам... ні докучати їм, встаючи на постій або розквартируючись у них» (Давид, 2011, с. 45).

Поширення вогнепальної зброї, централізація влади у феодальних державах у XVII ст. спричинили подальший розвиток як міжнародного, так і гуманітарного права. У XVII ст. розпочинається укладання командувачами армій спеціальних угод – «картелей», якими закріплюється неучасть у війні жінок і дітей, недоторканність поранених, повага до їхнього майна, а також визначаються правила поводження з військовополоненими, яким необхідно надавати такі ж самі умови, як і власним солдатам. Звичаєво-правовим шляхом встановлюється недоторканність шпиталів, медперсоналу, освітніх закладів та духовенства. У період з 1581 р. по 1864 р. в Європі було укладено понад 290 угод про захист цивільного населення (Pictet, 1973).

З огляду на цей факт, можна припустити, що в XVII ст. цивільне населення, зокрема діти, менше зазнавали поневір'янь під час військових дій. Армії централізовано отримували необхідне постачання, а війна розглядалася не як смертельна боротьба народів, а як протистояння окремих правителів. Цивільне населення не

залучалося до воєнних баталій, не брало участі в зіткненні армій, а навпаки – відчувало певну захищеність.

Протягом XVII ст. Європою активно поширювалася ідея захисту шкіл під час війни. Так, данський король Християн V у 1683 р. видав указ, за яким «діти... і школи перебувають під захистом; винні у порушенні цього положення підлягають суворому тілесному покаранню» (Давид, 2011, с. 45).

У XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо у своїх трактатах чітко і недвозначно виклав принцип нейтральності (недоторканості) некомбатантів: «...війна – це не відносини між людьми, а відносини між державами, коли окремі особи стають ворогами зовсім випадково і зовсім не як люди і не як громадяни, а як солдати; не як співвітчизники, а як його захисники» (Руссо, 2001). Цей принцип недоторканості цивільного населення поступово закріпився у державній практиці. Зокрема, його можна простежити під час Семилітньої війни 1756–1763 рр.

Науково-технічні відкриття кінця XVIII – початку XIX ст. обумовили зростання кількості винаходів і методів, які могли бути використані під час військових дій. Тому, починаючи з XIX ст., спостерігається зворотній процес у розвитку гуманітарних принципів у воєнній справі, оскільки збільшується потужність вогнепальної та хімічної зброї, вибухових речовин, з'являється зброя масового знищення. Збройні конфлікти все більше стали зачіпати цивільне населення, що зумовлювало численні людські жертви. З приходом до влади Наполеона I Бонапарта (15.08.1769 – 05.05.1821 рр.) гуманітарні принципи знову були відкинуті. Таке становище тривало аж до середини XIX ст.

Ненадання медичної допомоги декільком десяткам тисяч поранених під час битви при Сольферіно на території Італії (24 червня 1859 р.) у зв'язку з відсутністю медичних формувань у тогочасних європейських арміях обумовило створення у 1863 р. у Швейцарії Міжнародного Комітету Червоного Хреста. У 1864 р. в Женеві було скликано міжнародну конференцію, на якій було ухвалено Женевську конвенцію щодо захисту поранених під час збройних конфліктів, що закріпила норми, що вже існували на той час у формі звичаїв. Вперше в європейській історії державами було прийнято універсальний постійно діючий документ щодо захисту учасників війни, який дав поштовх подальшій кодифікації законів і звичаїв війни.

У 1899 р. відбулася перша, а у 1907 р. – друга мирні конференції у Гаазі. На першій було прийнято 4 конвенції, на другій – 13, які змінили або доповнили попередні. У всіх гаазьких кон-

венціях містилися норми, що регулюють тактику воюючих сторін у сухопутній і морській війнах, а також порушують питання поводження з військовополоненими, з мирним населенням під час окупації території супротивника тощо. Гаазькими конвенціями було закладено підвалини одного з найважливіших напрямів права збройних конфліктів, так званого «права Гааги», що стосується методів і засобів ведення війни. Саме в Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр. знайшов своє відображення і отримав правове підґрунтя принцип гуманності. У преамбулах цих конвенцій йшлося про «застереження Мартенса», яким закріплюється захист цивільного населення і комбатантів дією норм міжнародного права, що впливають з усталених між цивілізованими народами звичаїв, із законів людяності і потреб суспільної свідомості, якщо такі випадки не передбачені міжнародними договорами.

Зауважимо, що до початку Першої світової війни, окрім положень Гаазької конвенції 1907 року, не існувало жодних кодифікованих норм міжнародного гуманітарного права, що гарантували б захист цивільному населенню, яке стало жертвами збройних конфліктів. Міжнародний захист дітей як особливо вразливої категорії населення під час збройних конфліктів у період до Першої світової війни відбувався в рамках захисту всього цивільного населення. На часі було створення кодифікованого документу, який би гарантував захист як цивільного населення в цілому, так і дітей як найбільш вразливої категорії населення під час збройного конфлікту.

Певним винятком можна вважати окремі положення Пакту Реріха або Вашингтонського пакту 1935 р. (англ. Roerich Pact, Washington Pact) – першого в історії міжнародного договору про захист культурної спадщини, підписаного представниками 21 країни Північної та Південної Америки, в якому встановлювався пріоритет захисту культурних цінностей перед військовою необхідністю. У ньому, зокрема, йшлося про захист культури в усіх її проявах. Так, освітні та наукові заклади вважалися нейтральними і мали захищатися воюючими сторонами (Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments, 1935).

Жахливі наслідки Першої та Другої світових війн привели до прийняття 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини, яка складається з 30 статей. В одній із них йдеться про те, що «кожна людина має право на освіту». У наступні десятиліття різні міжнародні і регіональні договори та декларації уточнюють та розширюють це положення.

У 1949 р. було прийнято чотири Женевські

конвенції про захист жертв війни: покращення участі поранених і хворих в діючих арміях (ЖК I); покращення участі поранених, хворих і осіб, що зазнали аварії на кораблі зі складу збройних сил на морі (ЖК II); поводження з військовополоненими (ЖК III); захисту цивільного населення під час війни (ЖК IV). Зокрема, у статті 24 Четвертої Женевської конвенції 1949 р. наголошується, що «сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити за будь-яких обставин догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями». А у статті 50 йдеться про те, що «окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту». Якщо місцеві установи виявляються неспроможними забезпечити утримання та освіту дітей, «окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів, щоб забезпечити ними дітей, які втратили батьків чи були з ними розлучені в результаті війни і які не мають можливості отримати необхідне піклування з боку близького родича або друга; навчання повинно здійснюватися по можливості особами їхньої національності, мови та релігії» – йдеться в конвенції (Конвенція про захист цивільного населення під час війни, Женева, 1949).

Міжнародний комітет Червоного Хреста, який опікується дотриманням міжнародного гуманітарного права та його реалізацією в національному законодавстві, наголошує та конкретизує, що окупаційна держава не тільки мусять не втручатися в діяльність освітніх закладів, але й усіляко їх підтримувати. Окупаційна влада має утриматися від реквізиції персоналу, приміщень чи обладнання, які використовуються закладами освіти.

У 1977 р. було ухвалено два Додаткових протоколи до Женевських конвенцій 1949 р.: щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та щодо конфліктів немеждународного характеру. Зокрема, у них визначено додаткові заходи захисту дітей, шкіл та освіти, включаючи визнання того, що отримання освіти є основою гарантією для дітей, навіть в ситуації немеждународного військового конфлікту.

Сучасний стан захисту дітей та освіти від військових дій. У ХХ–ХХІ ст. школи та університети широко використовувалися воюючими

сторонами у військових цілях: для розквартирування особового складу або як бази і склади боєприпасів, центри утримання під вартою та в інших військових цілях, що наражає учнів і персонал освітніх закладів на небезпеку. Право дітей та молоді на освіту і захист порушується в більшості країн, що потерпають від конфліктів чи нестабільності. Збройні сили та озброєні формування калічать, катують, убивають, вербують та використовують учнів і освітян як у закладах освіти, так і на шляху до них. Наслідками нападів на освітні заклади є, по-перше, травмування та загибель людей і руйнування освітньої інфраструктури; по-друге, погіршення відвідуваності, зменшення кількості здобувачів освіти, складнощі у належній організації освітнього процесу, падіння якості освіти та навчання; по-третє, зниження рівня залучення педагогічних і науково-педагогічних кадрів. Ці наслідки унеможливають реалізацію країнами права дітей та молоді на освіту та ускладнюють досягнення цілей освіти та розвитку.

Зокрема, в Україні під час військової агресії з боку Російської Федерації, починаючи з 2014 р., зазнали руйнувань та пошкоджень понад 750 освітніх установ на Донбасі. Близько 400 тисяч дітей зазнали негативного впливу збройної агресії в цьому регіоні. Діти змушені були долати відстань до 20 кілометрів уздовж лінії розмежування, щоб дістатися до своїх закладів освіти (Крамарчук, 2020).

Війни завжди супроводжуються стражданнями, смертями та руйнуваннями. Проте якщо твій ворог – російський солдат, то ніхто, навіть захищений нормами закону і моралі, не може почуватися у безпеці. Українські діти є мішенню для Росії. За інформацією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, на тимчасово окупованих територіях, загарбники схиляють колаборантів до кіднепінгу. «Такі дії російських окупаційних військ є прямим порушенням Гаазької і Женевської конвенцій. Агресор продовжує зухвало порушувати основоположні права дітей – право на життя та охорону здоров'я, гарантовані кожній дитині у світі Конвенцією ООН про права дитини», – наголошує Омбудсман Л. Денісова (Уповноважений: від російських снарядів продовжують гинути українські діти та руйнуватися заклади освіти, 2022). Фіксуються непоодинокі випадки, коли окупаційні війська використовують українських дітей як живий щит для військової техніки або як заручників – для гарантії, що місцеве населення не видаватиме координати переміщення ворога українським захисникам. Випадки використання дітей як прикриття були зафіксовані в Сумській, Київській, Чернігів-

ській, Запорізькій областях (Окупанти використовують українських дітей в якості живого щита при переміщенні колон техніки, 2022). У тимчасово окупованому Мелітополі російські війська викрали трьох директорів шкіл, які напередодні відмовилися співпрацювати з ними – про це повідомила уповноважена Верховної Ради з прав людини Л. Денисова.

На рубежі XX – XXI ст. захист дітей в умовах збройного конфлікту набув особливої актуальності для міжнародної спільноти, що обумовило розроблення низки норм і стандартів у міжнародному праві. Основними міжнародно-правовими актами, що є підґрунтям для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту, стали: Женевські конвенції про захист жертв війни (1949), Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977), Декларація ООН прав дитини (1959), Конвенція ООН про права дитини (1989), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 р.), Конвенція міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999), Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002), низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 рр., Декларація про безпеку шкіл (2015) – міждержавна політична угода, присвячена захисту освіти під час збройного конфлікту.

Зокрема, Декларація про безпеку шкіл (2015) окреслює набір зобов'язань щодо посилення захисту освіти від нападів й обмеження використання шкіл та університетів у військових цілях, а також низку зобов'язань для попередження і реагування на напади та використання закладів освіти у військових цілях у період збройного конфлікту. Документ також передбачає збереження безпеки в закладах освіти, захист права на освіту та моніторинг порушень прав дітей в умовах збройного конфлікту. Важливим аспектом приєднання до Декларації є відновлення освітньої інфраструктури, забезпечення психологічної роботи з учнями, батьками, вчителями, а також сприяння проведенню тренінгів з безпеки та охорони здоров'я (Safe Schools Declaration, 2015). У 2019 р. Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл, в якій наголошується, що відповідно організована освітня система може допомогти захистити дітей та молодь від смерті, травм та експлуатації (Україна приєдналася до декларації про безпеку шкіл – ми стали 100-ою країною, 2019).

Основними законами України, що регулюють ситуацію з дітьми в умовах збройних конфліктів, є Закони України «Про охорону дитин-

ства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей». У 2014 р. прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», норми якого містять лише загальні, недеталізовані положення щодо соціально-правового захисту дітей під час збройного конфлікту. У січні 2016 р. Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України, спрямованих на посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», а у квітні 2017 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 268 про надання дітям статусу постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, 2017).

Попри існування в Україні низки нормативно-правових актів, що регламентують різні аспекти захисту прав дітей, за даними Гельсінської спілки, «сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання права дітей в умовах збройного конфлікту» (Біда та інші, 2016, с. 28).

У березні 2022 р. в Україні був ухвалений Закон про державні гарантії у сфері освіти в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану. Цим нормативним документом здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, зокрема тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період), вимушені були змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від їхнього поточного місця проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується: організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку, виплата стипендії та інших виплат, передбачених законодавством; місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби). У цьому Законі зазначається також, що Міністерство освіти і науки України в умовах воєнного стану має право видавати накази, обов'язкові до виконання на всій території України, щодо організації безпечного освітнього середовища, освітнього процесу та інших питань у сфері освіти та науки (Закон про державні гарантії у сфері

освіти в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану, 2022). Також Міністерство освіти і науки надало роз'яснення щодо особливостей роботи педагогічних і непедагогічних працівників у цей період (Про надання інформації, 2022).

Ухвалення Закону про державні гарантії у сфері освіти в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану, з одного боку, забезпечує реалізацію державних соціальних стандартів, передбачених Конституцією України, а з іншого – визначає пріоритети державної соціальної політики щодо забезпечення прав громадян України – учасників освітнього процесу – на отримання освіти (учні, студенти) та збереження робочого місця і заробітної плати (вчителі, викладачі, інші освітяни). Важливо, що у вкрай складних умовах війни українська держава дбає про освіту і освітян, які формують її майбутнє.

Організація освітнього процесу в Україні в умовах воєнного стану. Російсько-українська війна, розпочата 24 лютого 2022 р., є важким випробуванням для української держави, суспільства, громадян. 25 лютого 2022 р. Міністерство освіти і науки України рекомендувало зупинити освітній процес у закладах освіти всіх рівнів і відправити здобувачів освіти й освітян на двотижневі канікули. За цей час частина території України була окупована, в окремих регіонах велись активні військові дії. З 14 березня 2022 р. в областях України, де безпекова ситуація дозволяла, почав відновлюватися освітній процес. Формат проведення навчальних занять визначався на місцях та ухвалювався обласними адміністраціями та закладами освіти. При цьому всі учасники освітнього процесу могли повернутися до навчання з місця свого перебування (постійного чи тимчасового) – як в Україні, так і за кордоном. Міністерство освіти і науки рекомендувало закладам вищої освіти після закінчення канікул відновити навчання у дистанційному або змішаному форматі, якщо для цього є безпечні умови. Крім цього, було рекомендовано встановити особливі умови навчання (індивідуальні графіки, академічні відпустки) для здобувачів вищої освіти, що перебувають у лавах Збройних сил України або територіальної оборони.

Зауважимо, що дистанційний формат навчання був і є доступним далеко не всім учасникам освітнього процесу. Частина студентів і викладачів перебувають на території ведення бойових дій або тимчасово окупованих територіях і не мають доступу до Інтернету через його відсутність або відсутність електропостачання чи технічних засобів. Навіть у відносно безпеч-

них регіонах України оголошується повітряна тривога по кілька разів на день, що потребує перебування в укриттях. Це безпосередньо впливає на організацію освітнього процесу, перериваючи його. Вважаємо за доцільне розроблення на загальнодержавному рівні методичних рекомендацій, інструкцій, протоколів, які б враховували *безпекові складники організації освітнього процесу*. Цьому може прислужитися досвід інших країн у цій царині, які перебувають у стані війни, зокрема Ізраїлю.

Наразі існують невиправдані бюрократичні перешкоди для студентів університетів, які перебувають у зоні бойових дій. І хоча долучення до освітнього процесу в університетах, розташованих у безпечніших регіонах, доступне в рамках можливостей академічної мобільності, повноцінно перевестися зі свого університету, якщо у ньому не відбувається навчання, до іншого, студенти фактично не можуть (Освіта і війна в Україні, 2022). Водночас, у більшості університетів Центральної та Західної України поширена практика «вільного прослуховування» онлайн-лекцій здобувачами інших університетів за відповідною заявою студента. Окремі університети запрошують долучатися до освітнього процесу науково-педагогічні кадри, які евакуювалися із зон бойових дій. З огляду на вищевикладене, на часі розроблення довготривалої стратегії інтеграції та процедури переведення здобувачів освіти, чий університет не є переміщеними в інші регіони України і не зможуть відновити навчання найближчим часом.

21 березня 2022 р. МОН України видало наказ, за яким у закладах вищої та фахової передвищої освіти керівники можуть самостійно затверджувати вид атестації здобувачів освіти, а 27 березня 2022 р. Уряд ухвалив постанову № 376, покликану внормувати атестацію здобувачів фахової передвищої та вищої освіти. Зокрема для спеціальностей, для яких був передбачений єдиний державний кваліфікаційний іспит (ЄДКІ), надається можливість отримати дипломи про здобуття освіти без складання цього іспиту.

На початку березня міністр освіти і науки С. Шкарлет ініціював скасування у 2022 р. зовнішнього незалежного тестування (ЗНО) та вступних іспитів в магістратуру (єдиного вступного іспиту (ЄВІ) з іноземної мови та єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ)) та проведення вступної компанії до закладів вищої освіти за допомогою електронної системи без участі абітурієнтів. Ініціатива Міністерства освіти і науки України викликала неоднозначну реакцію в освітянському середовищі та гостру дискусію.

Ухвалений Верховною Радою 24 березня 2022 р. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері освіти» передбачає скасування ЗНО, ЄВІ та ЄФВВ для здобувачів освіти у 2022 р. Згідно з розробленого відповідно до Закону особливого порядку вступу, пропонується для вступу на бакалаврат на бюджет запровадити мультипредметний тест, який складатиметься з питань з української мови (без літератури), математики та історії України, а також мотиваційний лист. Абитурієнти, що претендують на контракт, матимуть подати лише заяву та мотиваційний лист, окрім медичних і кон'юнктурних (гуманітарні та соціальні науки, право, журналістика тощо) спеціальностей – вони також матимуть скласти мультипредметний тест. На спеціальності за творчим конкурсом потрібно буде пройти творчий конкурс і подати мотиваційний лист. Вступу до магістратури на бюджетну форму навчання за всіма спеціальностями, крім права, передбачає складання фахового іспиту в закладі вищої освіти, а також подання мотиваційного листа. Для вступу на контракт достатньо буде лише мотиваційного листа. Для вступу на спеціальності «Право» та «Міжнародне право» необхідно буде скласти магістерський комплексний тест (право й іноземна мова) та подати мотиваційний лист (Вступна кампанія у 2022 році в умовах війни та подолання її наслідків, 2022).

Зауважимо, що запропонований алгоритм має свої переваги і недоліки як організаційного, так і фахового характеру, що, своєю чергою, позначиться на якості вступників – майбутніх студентів. Зокрема, викликає сумніви об'єктивність оцінювання мотиваційних листів для рейтингування під час вступу на контрактну і бюджетну форми навчання для абитурієнтів з однаковим конкурсним балом. Зарахування абитурієнтів на контрактну форму на основі лише мотиваційного листа без оцінки їхніх знань збільшує ризик посилення нерівності в доступі до вищої освіти, адже оцінка мотиваційних листів може бути суб'єктивною і не мати прозорих механізмів, а тому несе корупційні ризики.

Висновки.

1. Проблема захисту освіти, дітей і молоді та їхнього права на безпеку і освіту є важливою проблемою не тільки історичної минувшини, але й сьогодення. Перші два місяці перебування освітньої системи України в умовах воєнного стану засвідчили мобілізацію управлінських, інтелектуальних, кадрових, технічних ресурсів для організації освітнього процесу в закладах освіти в нових форс-мажорних умовах.

2. Організації освітнього процесу за дистанційною та змішаною формами навчання у відносно безпечних регіонах України прислужився досвід навчання в умовах глобальної пан-

демії Covid-2019. Проте тривалий термін використання дистанційної форми навчання або її елементів в умовах психологічного напруження та невизначеності в умовах війни ставить під сумнів якість такого навчання. Хоча, маємо визнати, альтернатив у нинішніх умовах мало.

3. Знищення або руйнування шкіл, університетів, інших закладів освіти, виїзд за межі України учнів і студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників (переважна більшість з яких жінки) унеможливають належну організацію освітнього процесу в окремих регіонах нашої країни.

4. Попри існування в Україні нормативних документів загальнодержавного рівня, які регламентують або рекомендують певні алгоритми дій, вважаємо, що ефективність управлінських рішень, належний рівень організації освітнього процесу та якість надання освітніх послуг залежить від соціальної відповідальності кожного закладу освіти та від локальної системи менеджменту.

5. Запровадження на окупованих з 2014 р. територіях України (Крим, частина Донецької та Луганської областей) освітніх стандартів російської федерації з агресивною ідеологізацією освітнього процесу призводить до заперечення національної ідентичності і формування ворожого ставлення українців до України. Прагнення окупаційної влади запровадити з нового навчального року в окупованих з лютого 2022 р. російськими військами областях освітній процес за російськими освітніми стандартами є проблемою безпекового характеру.

6. Нині, нехтуючи численними документами міжнародного гуманітарного права, які регламентують поведінку з цивільним населенням під час воєнних дій, військовослужбовці російської армії демонструють варварську поведінку щодо цивільного населення та соціальної інфраструктури (закладів освіти, культури, медичних установ тощо).

7. Проте навіть попри руйнування закладів освіти, людські втрати, психологічні травми всіх учасників освітнього процесу, система освіти України всіх рівнів збереже свою національну ідентичність, самобутність, найкращі педагогічні традиції і школи та продовжить свій переможний поступ у європейське майбутнє. Історія вчить лише тих, хто хоче вчитися. Українська історія вчить нас волелюбності, одностайності в бажанні перемоги та прагненню самостійно визначати долю Батьківщини. І в національній системі освіти буде виховуватися саме таке молоде покоління українців.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з дослідженням національно-патріотичного виховання в системі вищої освіти.

Список використаної літератури

1. Вступна кампанія у 2022 році в умовах війни та подолання її наслідків. *Міністерство освіти і науки України*. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/01/Vstupna_Kampaniya.2022-01.04.pdf (дата звернення: 05.04.2022).
2. В Україні повністю зруйновано або пошкоджено понад одну тисячу закладів освіти. *Міністерство освіти і науки України*. 16 квітня 2022 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-povnistyu-zrujnovano-abo-poshkodzheno-ponad-odnu-tisyachu-zakladiv-osviti-sergij-shkarlet> (дата звернення: 17.04.2022).
3. Два мільйони дітей-біженців залишили Україну в пошуках безпеки за кордоном. *ЮНІСЕФ*. 30 березня 2022 р. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/two-million-refugee-children-flee-war-ukraine-search-safety-across-borders> (дата звернення: 02.04.2022).
4. Діти, яких торкнувся збройний конфлікт в Україні. Дослідницький звіт. 2019. URL: <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2019/10/Doslidnyczkyj-zvit-Dity-yakuh-torknuvsya-zbrojnyj-konflikt-v-Ukrayini-.pdf> (дата звернення: 28.03.2022).
5. Біда О. А., Блага А. Б., Мартиненко О. А., Пархоменко П. І., Статкевич М. Г., Тарабанова С. В. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройних конфліктів на сході України. Київ: КИТ, 2016. 82 с.
6. Дюрант В. Дюрант А. Уроки історії. Огляд історії людства як продукту людського досвіду. Харків: Віват, 2022. 176 с.
7. Закон України «Про державні гарантії у сфері освіти в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану». 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39188> (дата звернення: 25.03.2022).
8. Історія європейської цивілізації. Греція. Харків: Фоліо, 2019. 1158 с.
9. Історія європейської цивілізації. Близький Схід. Харків: Фоліо, 2020. 1309 с.
10. Історія європейської цивілізації. Рим. Харків: Фоліо, 2015. 1030 с.
11. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 15.04.2022).
12. Крамарчук О. ЄС: Права людини в Криму систематично порушують. *Урядовий кур'єр*. 17 червня 2020 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/yes-prava-lyudini-v-krimu-sistematicchno-porushuyut/> (дата звернення: 30.03.2022).
13. Міжнародний досвід правового регулювання надання пільг для дітей, які постраждали внаслідок військових конфліктів. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29351.pdf> (дата звернення: 25.03.2022).
14. Окупанти використовують українських дітей в якості живого щита при переміщенні колон техніки. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України*. 1 квітня 2022 р. URL: <https://gur.gov.ua/content/okupanty-vykorystovuiut-ukrainskykh-ditei-v-iakosti-zhyvoho-shchyta-pry-peremishchenni-kolon-tekhniku.html> (дата звернення: 01.04.2022).
15. Освіта і війна в Україні (24 лютого – 1 квітня 2022 р.). Аналітичний звіт 2022. *Cedos*. 06.04. 2022 р. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-1-kvitnya-2022/> (дата звернення: 17.04.2022).
16. Особливості захисту дітей в умовах збройного конфлікту на сході України: вразливість дітей, які є внутрішньо переміщеними особами. Київ, 2016. 77 с. URL: http://old.la-strada.org.ua/ucsp_file.php?c=8dQjfasoFplqvzv151afjBkKFpPzQU (дата звернення: 02.04.2022).
17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» № 268 від 05 квітня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.04.2022).
18. Про надання інформації. Лист МОН України від 15 березня 2022 р. № 1/3463-22. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nadannya-informaciyi> (дата звернення: 17.04.2022).
19. Пшенична А. В. Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції: дис... канд. юр. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ: Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, 2016. 238 с.
20. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Київ Port-Royal, 2001. 349 с.
21. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 208 с.

22. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани. Харків: Фоліо, 2018. 697 с.
23. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста. Харків: Фоліо, 2018. 665 с.
24. Щебетун І. С., Михайліна Т. В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 33–37. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.2.5>
25. Україна приєдналася до декларації про безпеку шкіл – ми стали 100-ою країною. *Міністерство освіти і науки України*. 21 листопада 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayina-priyednalasya-do-deklaraciyi-pro-bezpeku-shkil-mi-stali-100-oyu-krayinoyu> (дата звернення: 02.04.2022).
26. Уповноважений: від російських снарядів продовжують гинути українські діти та руйнуватися заклади освіти. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. 25.03.2022. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-vid-rosijskih-snaryadiv-prodovzhuyut-ginuti-ukrayinski-diti-ta-rujnuvatisya-zakladi-osviti (дата звернення: 29.03.2022).
27. Ювенальні прокурори: 202 дитини загинули через збройну агресію РФ в Україні. *Офіс Генерального прокурора України*. 17.04.2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-202-ditini-zaginuli-cerez-zbroinu-agresiyu-rf-v-ukrayini> (дата звернення: 17.04.2022).
28. David E. *Principes de droit des conflits armés (Principles of the law of armed conflict)*. Brussels: Bruylant, 1994. 792 p.
29. Pictet J. S. *Le Droit Humanitaire et la Protection des Victimes de la Guerre*, Leiden, Geneve: Institut Henry-Dunant, 1973. 152 p.
30. Safe Schools Declaration. *Global Coalition to Protect Education from Attack*. 2015. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/> (дата звернення: 17.04.2022).
31. Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact). Washington, 15 April 1935. *International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/325?OpenDocument> (дата звернення: 15.04.2022).

References

- Vstupna kampaniya u 2022 roci v umovah vijni ta podolannya yiyi naslidkiv [Admission campaign in 2022 in the conditions of war and overcoming its consequences] (n.d.). *Ministry of Education and Science of Ukraine*. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/01/Vstupna.Kampaniya.2022-01.04.pdf>
- V Ukrayini povnistyru zrujnovano abo poshkodzheni ponad odnu tisyachu zakladiv osviti [More than one thousand educational institutions in Ukraine have been completely destroyed or damaged] (2022, April 16). *Ministry of Education and Science of Ukraine*. <https://mon.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-povnistyru-zrujnovano-abo-poshkodzheni-ponad-odnu-tisyachu-zakladiv-osviti-sergij-shkarlet>
- Dva miljoni ditej-bizhenciv zalishili Ukrayinu v poshukah bezpeki za kordonom [Two million refugee children flee war in Ukraine in search of safety across borders]* (2022, March 30). UNICEF. <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/two-million-refugee-children-flee-war-ukraine-search-safety-across-borders>
- Diti, yakih torknuvsya zbrojnyj konflikt v Ukrayini. Doslidnickij zvit [Children affected by the armed conflict in Ukraine. Research report]* (2019). <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2019/10/Doslidnyckyj-zvit-Dity-yakyh-torknuvsya-zbrojnyj-konflikt-v-Ukrayini-.pdf>
- Bidam O. A., Blagam A. B., Martinenko O. A., Parhomenko P. I., Statkevich M. G., Tarabanova, S. V. (2016). *Ditinstvo pid pricilom: prava ditini v umovah zbrojnih konfliktiv na shodi Ukrayini [Childhood in Sight: Children's Rights in Armed Conflict in Eastern Ukraine]*. KIT.
- Durant, V. Durant, A. (2022). *Uroki istoriyi. Oglyad istoriyi lyudstva yak produktu lyudskogo dosvidu [The Lessons of History. Review of the history of mankind as a product of human experience]*. Vivat.
- Zakon Ukrayini «Pro derzhavni garantiyi u sferi osviti v umovah voyennogo stanu, nadzvichajnoyi situaciyi abo nadzvichajного stanu» [Law of Ukraine on state guarantees under martial law, an emergency situation or a state of emergency]* (2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39188>
- Istoriya yevropejskoyi civilizaciyi. Greciya [History of European civilization. Greece]* (2019). Folio.
- Istoriya yevropejskoyi civilizaciyi. Blizkij Shid [History of European civilization. Middle East]* (2020). Folio.
- Istoriya yevropejskoyi civilizaciyi. Rim. [History of European civilization. Rome]* (2015). Folio.
- Konvenciya pro zahist civilnogo naseleння pid chas vijni. Zheneva, 12 serpnia 1949 r. [Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War]* (1949). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
- Kramarchuk, O. (2020, June 17). YeS: Prava lyudini v Krimu sistematically porushuyut [EU: Human rights in Crimea are systematically violated]. *Uryadovy Kurjer*.
- Mizhnarodnij dosvid pravovogo reguluvannya nadannya pilg dlya ditej, yaki postrazhdali vnaslidok vijskovih*

- konfliktiv [International experience in the legal regulation of benefits for children affected by military conflicts]* (n.d.). <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29351.pdf>
- Okupanti vikoristovuyut ukrayinskih ditej v yakosti zhivogo shita pri peremishenni kolon tehnik [The occupiers use Ukrainian children as human shield when moving in columns] (2022, April 1). *Defence Intelligence of the Ministry of Defence of Ukraine*. <https://gur.gov.ua/content/okupanty-vykorystovuiut-ukrainskykh-ditei-v-iakosti-zhyvoho-shchyta-pty-peremishchenni-kolon-tehniky.html>
- Osvita i vijna v Ukrayini (24 lyutogo – 1 kvitnya 2022 r.). Analitichnij zvit 2022. Education and War in Ukraine (February 24 – April 1, 2022). Analytical report (06.04.2022). *Cedos*. <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-1-kvitnya-2022/>
- Osoblivosti zahistu ditej v umovah zbrojnogo konfliktu na shodi Ukrayini: vrazlivist ditej, yaki ye vnutrishno peremishenimi osobami [Features of child protection in the context of the armed conflict in eastern Ukraine: the vulnerability of children who are internally displaced persons]* (2016). http://old.la-strada.org.ua/ucp_file.php?c=8dQjfasoFplqvzv151afjBkKFpPzQU
- Postanova Kabinetu Ministri Ukrayini «Pro zatverdzhennya Poryadku nadannya statusu ditini, yaka postrazhdala vnashidok voyennih dij ta zbrojnih konfliktiv» № 268 vid 05 kvitnya 2017 r. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for granting the status of a child affected by hostilities and armed conflicts» № 268]* (2017 April 5). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>
- Pro nadannya informaciyi. List MON Ukrayini vid 15 bereznya 2022 r. № 1/3463-22 [About providing information. Letter of the Ministry of education and science of Ukraine № 1 / 3463-22] (2022, March 15). *Ministry of Education and Science of Ukraine*. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nadannya-informaciyi>
- Pshenichna, A. V. (2016). *Administrativno-pravoove zabezpechennya prav ditej v umovah provedennya antiteroristichnoyi operaciyi [Administrative and legal support of children's rights in the conditions of anti-terrorist operation]: Candidate's thesis: 12.00.07 «Administrative Law and Process; Financial law; Information law»*. State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.
- Russo, J.-J. (2001). *Pro suspilnu ugodu, abo principy politichnogo prava [The Social Contract, or Principles of Political Right]*. Port-Royal.
- Senatorova, O. V. (2018). *Prava lyudini i zbrojni konflikti [Human rights and armed conflict]*. FOP Golembovska O. O.
- Serednovichchya. Varvari. Hristiyani. Musulmani [Middle Ages. Barbarians. Christians. Muslims]* (2018). Folio.
- Serednovichchya. Sobori. Litsari. Mista [The Middle Ages. Cathedrals. Knights. Cities]* (2018). Folio.
- Shchebetun, I. S., Mikhaylina, T. V. (2019). Zahist prav ditej na okupovanih teritoriyah: mizhnarodnij dosvid ta ukrayinski realiyi [Protection of children's rights in the occupied territories: international experience and Ukrainian realities]. *Political Life*, 2, 33–37. 10.31558/2519-2949.2019.2.5
- Ukrayina priyednalasya do deklaraciyi pro bezpeku shkil – mi stali 100-oyu krayinoyu [Ukraine has joined the Declaration on the Safety of Schools – we have become the 100th country]*. (2019, November 21). *Ministry of Education and Science of Ukraine*. <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayina-priyednalasya-do-deklaraciyi-pro-bezpeku-shkil-mi-stali-100-oyu-krayinoyu>
- Upovnovazhenii: vid rosijskih snaryadiv prodovzhuyut ginuti ukrayinski diti ta rujnuvatisya zakladi osviti [Commissioner: Russian shells continue to kill Ukrainian children and destroy educational institutions] (2022, March 25). *Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights*. https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-vid-rosijskih-snaryadiv-prodovzhuyut-ginuti-ukrayinski-diti-ta-rujnuvatisya-zakladi-osviti
- Yuvenalni prokurori: 202 ditini zaginuli cherez zbrojnu agresiyu RF v Ukrayini [Juvenile prosecutors 202 children died in the armed aggression of the Russian Federation in Ukraine] (2022, April 17). *Prosecutor General's Office of Ukraine*. <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-202-ditini-zaginuli-cerez-zbroinu-agresiyu-rf-v-ukrayini>
- David, E. (1994). *Principes de droit des conflits armis [Principles of the law of armed conflict]*. Bruylant.
- Pictet, J. S. (1973). *Le Droit Humanitaire et la Protection des Victimes de la Guerre*. Institut Henry-Dunant.
- Safe Schools Declaration. *Global Coalition to Protect Education from Attack*. 2015. <https://ssd.protectingeducation.org/>
- Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact) (Washington, 15 April 1935). *International Committee of the Red Cross*. <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/325?OpenDocument>

PROTECTION OF EDUCATION FROM MILITARY INTERVENTION: HISTORICAL ESSAYS AND REALITIES OF THE PRESENT

Kalinicheva Halyna, PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Senior Researcher of Scientific-Research Laboratory of Educology,
Borys Grinchenko Kyiv University,
13-B Tymoshenko Str., 04212 Kyiv, Ukraine,
h.kalinicheva@kubg.edu.ua

The urgency of the problem is determined by the war waged by the Russian Federation against Ukraine. There at more than a thousand educational institutions were destroyed or damaged, and 60% of Ukrainian children were forced to become refugees: acquire internally displaced persons in Ukraine or migrate to different countries. During the Russian military aggression in Ukraine in 2022, more than 563 children were injured, 202 children died, and more than 361 children were wounded (as of April 17, 2022). Nowadays, when in some regions of Ukraine there is a real threat to life and health of citizens, and in most regions the air alarm is repeatedly announced during the day, the organization of the educational process even by distance learning or using its elements is becoming an increasing problem.

The aim of the article is to highlight the historical experience of protecting education from hostilities, forming a legal framework for the protection of civilians and children as a particularly vulnerable category in armed conflict, the formation of a modern system of international humanitarian law to protect the right of children and youth to education. The author used general scientific methods of analysis, synthesis, induction, deduction, and methods of historical research: periodization, historical-comparative, historical-genetic, historical-systemic.

The article presents facts from world history that testify to the protection of educational institutions, civilians and children during military conflicts. It is emphasized that in the XX-XXI centuries schools and universities were widely used by the combatants for military purposes: to house personnel or as bases and ammunition depots, detention centers and other military purposes, which affects participants in the educational process and educational staff institutions at risk. The author notes that the right of children and young people in education is violated in most countries affected by conflict or instability. The consequences of attacks on educational institutions are injuries and deaths, destruction of educational infrastructure, reduced quality of education and training, lack of social protection of participants in the educational process, which makes it impossible for countries to realize the right of children and youth to education.

The article focuses on modern Ukrainian realities determined by Russian military aggression.

Key words: *civilian population; education; international humanitarian law; protection; Russian military aggression; war.*